

морфологічні та словообразовательні особливості. Основними чертами освоєння стали отбрасывание/замена первичних окончаний і включення собственно імен в парадигму імен существительных мужского рода на согласный. Для создания производных форм продуктивними стали суффікси: -ович/-евич, -ов, -ський, -енко, -ець.

Ключевые слова: антропоніми балтійського походження, морфологічна адаптація, словообразовательне освоєння, суффікс, флексія, композит.

Vakulych M. I. Morphological and derivational adaptation of anthroponyms of the Baltic origin in Old Ukrainian (Rus) documents of the XIV – the first half of the XVII century.

In the article on numerous examples it is shown that the anthroponyms of the Baltic origin in adaptation in the Old Ukrainian (Rus) language lost their specific morphological and word-building features. The main features of the development of proper names were rejection of the primary Lithuanian endings (elimination -as: Бутрымъ, Витовтъ, Кзаитолтъ, Домонтъ, корибут, Любартъ etc.; rejection -a: моушега(л), Кгезгалъ, Швипригаул) or replacement of flexions (-is > -и/-у: Соунутии, Єнюли, кистютии, миркли etc.; -a > -o: викгаило, Кезькаило, мингаило, Свидригаило, Скириггаило) and inclusion of names in the paradigm of masculine nouns on the consonant (or under the category of bases for the -jo). For the creation of derivative forms productive suffixes: -ович/-евич, -ов, -ський, -енко, -ець; for example: Кзирдович, любортови(ч), илькзирдовичъ; євнутєви(ч), Нарушєвичъ, Можилєвич; Кгетовтовои; Бутримо(в)ски(и); Долиднєнко; Домантовецъ. We do not fix, however, other Ukrainian anthroponymic suffixes -енок/-онок, -еня, -ат, -овя, -ук, -ак and, other, and this fact, in our opinion, tells about limited “valence” of the Old Ukrainian names of Baltic origin as to their complication by specific Ukrainian affixes. Some cases of truncation of a part of the basis of Lithuanian composite or the whole basis occur: Швипригай, Кгелтовая.

Keywords: anthroponyms of Baltic origin, morphological adaptation, word-building adaptation, suffix, flexion, composite.

О. В. Прискока

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

З ІСТОРІЇ ЛЕКСЕМ ЖЪРТВЪНИКЪ, ЖЪРТВЪНИЦА, ЖЪРТВИЩЄ, МОЛИТВИЩЄ В ПИСЕМНОСТІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті висвітлюється історія лексичних одиниць, відбитих писемністю Київської Русі, які за дохристиянських часів функціонували як назви язичницьких культових споруд, а пізніше стали назвами будівель християнського культу, одночасно зберігаючи перше значення. Ідеться про слова жьртвѣникѣ, жьртвѣница, жьртвище, молитвище. З'ясовується їхнє походження, досліджуються семантичні та стилістичні особливості функціонування у писемності давньокиївської доби, простежується їхня подальша доля в східнослов'янських мовах.

Ключові слова: лексема, семантика, дериват, контекст, етимологія, старослов'янський, слов'яно-руський, церковнослов'янський, Вульгата, Септуагінта.

Наша давня писемність містить відомості про споруди або їхні частини, що функціонували при відправленні язичницького культу і з деякими змінами залишилися в християнському. В ній відбита відповідна лексика, яка

становить певний інтерес. Особливо це стосується назв так званих передхристиянських реалій зі старозаповітної минувшини *жьртвьникъ, жьртвьница, жьртвище, молитвище*. Характерною ознакою їхньої семантичної структури є недостатньо чітке вираження семантичного компонента “будівельна споруда” з поступкою в бік семи “місце для принесення жертв чи для моління”.

Слід зазначити, що історія лексики будівництва і архітектури в писемності Київської Русі та її подальша доля в східнослов'янських мовах ще не була об'єктом комплексного дослідження, хоча окремі лексичні одиниці цієї тематичної групи розглядали Ф. П. Філін, А. С. Львов, О. А. Барутчева, Р. М. Хмелінська, В. С. Марченко, Л. А. Цицилкіна та ін. Докладніший огляд праць наведених тут дослідників подано автором в одній із попередніх публікацій [18, с. 17–18]. Найближче до проблематики, розглянутої у цій статті, стоять праці Н. В. Піддубної, в яких висвітлені окремі питання історії слів *жьртвьникъ, жьртвище* [17, с. 13]. Оскільки її праця присвячена вивченню формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові, то основну увагу вона приділяє дослідженню історії лексики, яка в той чи інший спосіб дотична до історії саме української мови, натомість нас цікавить насамперед формування лексичного складу мови періоду Київської Русі та її подальша доля у східнослов'янських мовах. У результаті різні підходи до дослідження тих самих слів висвітлюють різні аспекти їхньої історії.

Мета нашої публікації зробити комплексний історико-лексикологічний аналіз зазначених вище слів, що передбачає виконання таких завдань: а) з'ясувати їхнє походження та першу писемну фіксацію; б) дослідити семантичні та стилістичні особливості їхнього функціонування у писемності давньокиївської доби; в) виявити зв'язок із народно-розмовною основою або джерела їхнього запозичення; г) висвітлити подальшу долю в східнослов'янських мовах.

Жьртвьникъ. “Жертовник, олтар”. Утворено суфіксальним способом від основи *жьртв-(а)*. Обидві форми (звичайно, у ст.-сл. орфографічному оформленні – *жрътв-*) відбиті ст.-сл. писемністю [СТЯ, 1, с. 612–614], твірну основу і-є характеру, незважаючи на її присутність в усіх слов'янських мовах, вважають ст.-сл. запозиченням [11, 2, с. 194; 32, 2, с. 50].

Проте лише у сх.-сл. писемності збереглися тексти, які дозволяють тлумачити дане слово як будівельну споруду, а не тільки як місце принесення жертв: “и повелѣ кюмирьскыа жерьтвеници разорити” (Прол. Юр. XIV, с. 206а) [21, 3, с. 275]; “Г(с)и прѣркы твоя извиша и жертвеникы твоя раскопаша” (ГБ XIV, с. 2126) [там само]; “Се видѣвъ зла(т)вбра(з)

блѡудници фрины, въ делфинистѣмъ жерѣтвеници поставленъ” (Пчела XIV–XV ~ XIII, с. 81 зв.) [там само].

Пізніші продовження у схід.-сл. мовах переважно пов’язані з семантикою “місце, на якому приносились жертви божеству”, “у християнській церкві – освячений стіл в олтарі, олтар” [30, 1, с. 250; 6, 10, с. 7, 8; 23, 5, с. 95; 10, с. 182; 33, 1, с. 541; 26, 2, с. 522; 24, 4, с. 90]. Хоча в ст.-рос. писемності збереглися деякі віддзеркалення досліджуваного значення – “головна частина церкви, де знаходиться престол, олтар”: “Єдинѣм же сѣнником достоино входити в жерѣтвеникѣ и причащатис(я)” (К Балаш XVI, л. 75 зв.) [23, 5, с. 95]; “Жерѣтвеникѣ есть и глѣтєся проститєлицє, в немѣ же приноситєся Хрѣстосѣ грѣхов наших ради” (Скрижаль, II, л. 40–1656 р.) [23, 5, с. 95].

Менш виразно й у незначній кількості контекстів виявляється будівельна семантика поряд із локативною в морфологічному варіанті *жерѣтвьница* та суфіксальному дериваті (від тієї ж твірної основи, що і обидва попередні) *жерѣтвище*: “и созда тоу жерѣтвьницу Дѣд” [21, 3, с. 275 – ГА XIII–XIV]; “и створи жерѣтвьницу мѣданоу локоть •ѣ• въдолжѣк и локо(т) •ѣ• въширѣк и локо(т) •ѣ• възвыше” [там же]; “не тако каменикѣм ли древом оутворено жерѣтвище зримѣ. ѡ(т) аѣглѣ държитѣса” (ПНЧ 1296, 129 зв.) [21, 3, с. 274].

Старослов’янською писемністю ці лексичні одиниці не відбиті, отже можна стверджувати, що вони утворені на сх.-сл. мовному ґрунті і є результатом словотворчості або стилістичного смаку давніх перекладачів. Продовжень уживання лексеми *жерѣтвьница* з досліджуваною семантикою практично немає, слово *жерѣтвище*, можливо, завдяки підтримці форми *капище*, має деякі продовження в ст.-блр. та ст.-укр. писемності початку XVII ст. [6, 10, с. 7, 8; 27, 9, с. 147] і потім зникає з ужитку. Російські писемні пам’ятки та російська мова зберігають це слово значно довше й з більш виразною будівельною семантикою: “Молвница нхѣ разрѣши, а жерѣтвница нхѣ разори” (ЖСПЄ XV–XVI, с. 36) [23, 5, с. 96]; “В Делфии, граде по Блладє, в жерѣтвници Аполлонове, стояше трипод медян, треножен, от него же бываху волхвованія” (Алф. XVII, с. 229) [23, 5, с. 96]. Воно зафіксоване лексикографами у XVIII ст. як “язичницький храм, капище” [22, 7, с. 115] та у XIX ст. як “ідольське требище, капище” [8, 1, с. 551], а в XX ст. вже не потрапляє до словників сучасної російської мови.

Молитвище. Суфіксальний дериват на *-isk-jō від псл. *mo(d)litv-ā зі значенням місця події, тобто “місце чи споруда, де моляться, без вказівки на релігію”. Відомі два приклади уживання, в одному з яких наявна яскраво виражена семантика “язичницький храм”: “Идольскыхъ молитвищъ” (Апок. XIII) [29, 2, с. 166. – примітка: в “Матеріалах” І. І. Срезневського пам’ятка

датована неточно – XIV ст.; 23, 9, с. 245]. Усі решта суфіксальні похідні (*МОЛИТВЬНИЦА*, *МОЛИТВЬНИКЪ*, *МОЛЬБНИКЪ* тощо), як і другий приклад функціонування аналізованого слова “*Изыде прозвѣтеръ изъ молитвища*” (ПНЧ 1296) [29, 2, с. 166], відбиті пам'ятками лише з семантикою християнської споруди.

Проблема дослідження історії цієї лексеми полягає в невизначеності її відношення до старослов'янської мови. Укладачі SJS Чеської академії наук визнали її за старослов'янську і внесли до створеного ними словника з широким значенням “молитвенний дім” з посиланням на тексти з двох пам'яток – “Христинопільський Апостол” за списком XII ст. “*изидоховѣ из града вѣнѣ при рѣцѣ же, идеже мимо вѣ мѣтвище соуце*” та “Написання о правій вірі Костянтина Філософа” за списком 1348 р. “*сжцими и чьстными молитвицы*”. В обидвох контекстах семантика лексеми вказує на християнський храм [25, 2, с. 225; 1, с. LXIII, LXVIII, LXXI, LXXII]. Обидві пам'ятки хоча й визнані за старослов'янські, до класичного вузького канону пам'яток старослов'янської мови не належать.

Христинопільський Апостол XII ст. Його відносять до так званих слов'яно-руських рукописів [20, с. 101–103]. Мову пам'ятки побіжно аналізували О. І. Калужняцький, С. І. Маслов та найглибші спостереження зробив О. М. Колесса [31, с. 187]. Він виявив у тексті пам'ятки ряд фонетико-орфографічних, фонетичних і морфологічних рис тогочасної української мови [там само], що наводить на думку про можливість проникання в текст українських або утворених українськими писцями лексичних одиниць.

Спираючись на фіксацію у “Написанні”, слід узяти до уваги, що відносно його автентичності та мовних рис у XIX–XX ст. відбулася широка дискусія за участю багатьох відомих вчених – Г. А. Ільїнського, К. Ф. Калайдовича, В. Грумеля, П. Й. Шафарика, О. Д. Воронова, Є. В. Барсова, В. Г. Ягича, М. К. Нікольського, Ф. Гривця, В. Ткадлчика, С. Б. Бернштейна та ін. Огляд питання наведений в статті А. І. Юрченка “К проблеме идентификации “Написания о правой вере”” [34, с. 255–262]. У цій статті А. І. Юрченко також подає знайдений ним уривок грецького оригіналу “Написання”, що доводить перекладний характер слов'янської пам'ятки [34, с. 258–262] і відповідно змінює погляд на особливості мови [там само]. До речі, в його знахідці є фрагмент, вміщений в якості приклада у СТЯ: “*сжцими и чьстными молитвицы*” – “*καὶ μετὰ πάντων τῶν ἐν ἡμίῃερῶν σεβασμάτων, καὶ τὰ ταύτης ἄγια*” [34, с. 261]. На сумніви відносно її старослов'янського походження наводить те, що форма *МОЛИТВИЩЕ*, відбита староболгарською пам'яткою писемності 1348 р., відсутня в болгарській лексикографії, її немає в переліку однокорневих дериватів у говірках та

літературній мові, старанно зібраних і наведених у етимологічному словнику болгарської мови [3, 4, с. 216–218].

До речі, Л. Макарійоска наводить цей же уривок із зазначеної пам'ятки в своєму дослідженні лексики матеріальної культури, відбитої македонськими церковнослов'янськими текстами, можливо, з огляду на македонське походження Костянтина Філософа. Проте інших прикладів функціонування досліджуваної лексеми у неї немає [12, с. 70], як не знайдено нами слідів її побутування в македонській мові. Відсутня вона і в словенській, хоча загалом словотвірна модель на **-ище/-иште** була продуктивною ще у праслов'янській мові (**капище, трєвище, коумирище, жертвище**).

Таким чином, старослов'янська складова історії цього слова видається не достатньо переконливою.

Бінарне словосполучення “**Идольскихъ молитвиць**”, ужите в Апокаліпсисі XIII ст., є єдиним знайденим фактом реалізації аналізованою лексемою семантики “язичницький храм”. Надалі його послідовно фіксують словники церковнослов'янської мови [5, стб. 431; 10, с. 315]. Проте форма **молитвище** з обома варіантами семантики (широким “приміщення для моління” та звуженим “язичницький храм”) відсутня в лексикографії східнослов'янських мов з моменту її виникнення і до теперішнього часу, тобто українська, білоруська та російська мови нею не користувалися і не користуються сьогодні, хоча словотвірна модель інтенційно містить таку можливість. У старослов'янській писемності, як вже зазначалося, відбитий широкий варіант семантики у двох пам'ятках, належність яких до вузького канону викликає сумніви. В інших слов'янських мовах і, зокрема, у південнослов'янських, визнаних за народно-розмовну основу старослов'янської мови, її теж не знаходимо, за винятком хорватської. Воно зафіксоване лише Ю. Бенешичем у “Словнику книжної хорватської мови від Відродження до І. Г. Ковачича”, тобто від ≈ XV ст. до 1943 р. (рік загибелі хорватського поета І. Г. Ковачича).

Отже хорв. *mòlitvīšte* – “місце, де моляться, відгороджене місце в церкві для моління” [4, 6, с. 1374]. Слід зазначити, що декілька словників літературної сербсько-хорватської мови фіксують близьку до аналізованої форму *мòлитвенйште* [19, 3, с. 416; та ін.], що деякою мірою підтверджує не випадковість фіксації у хорватському словнику. Та у зв'язку з останнім виникає потреба пояснити функціонування хорватського за походженням слова в східнослов'янському списку XIII ст. пам'ятки церковнослов'янської мови “Апокаліпсис з тлумаченнями Андрія Кесарійського”.

Різний за обсягом палеографічний опис рукопису вміщено в кількох виданнях: в монографіях О. Х. Востокова [13, с. 11], М. М. Дурново [9, с. 65], довіднику рукописних зібрань Бібліотеки Академії наук СРСР [15, с. 17, 67, 68], зведеному каталозі слов'яно-руських рукописів, що зберігаються в СРСР

[20, с. 241]. В них викладена історія знаходження самої книги та історія тексту, коментарів мовних особливостей вони не містять. В одному з подібних видань знаходимо таку ремарку М. Ю. Бубнова (переклад з російської наш – *О. В. Прискока*): “Через відсутність вихідних записів та позначок поки що неможливо навіть приблизно говорити про місце написання цілого ряду найдавніших рукописів нашого зібрання. Уточнення їхнього походження на основі детального лінгвістичного та палеографічного аналізу – справа майбутнього. Серед них – Стихірар на гачкових нотах з окремими знаками кондакарної нотації, що датують XII ст., та Апокаліпсис з тлумаченнями Андрія Кесарійського в списку XIII ст. з зібрання М. К. Никольського. Останній рукопис є найдавнішим списком слов'янського перекладу Апокаліпсиса” [2, с. 202].

На сьогоднішній день ситуація практично не змінилася. Фундаментальних досліджень лексики “Апокаліпсиса XIII ст.”, як і інших мовних рис практично немає. Трапляються публікації досліджень різних аспектів мови пам'яток відповідного періоду, до яких належить і Апокаліпсис. Так, Г. С. Баранкова, вивчаючи рідкісний спосіб скорочення слів, пов'язаний з назвами кириличних літер, розглядає це явище і у тексті Апокаліпсиса [1, с. 128].

Проте М. Ю. Бубнов надто категорично висловився про відсутність досліджень мови Апокаліпсиса в минулому. Деякі спроби з'ясувати мовну проблему пам'ятки відомі, зокрема праця В. Облака (докторська дисертація, мова німецька) “Церковнослов'янський переклад Апокаліпсиса” [14, с. 321–361], стаття В. М. Перетца “Древнейший список славянского толкового Апокаліпсиса” [16, с. 641–644], у якій разом з палеографією вчений приділив увагу мовному питанню, а ближче до нас – Й. Гамма (мова хорватська, резюме французькою) “Апокаліпсис боснійських християн” [7, с. 43–104].

В. Облак досліджував текст “Апокаліпсиса” західного походження, тобто без тлумачень, і дійшов висновку, що в його основі лежить грецький оригінал, а наявність у ньому “паннонізмів” свідчить про мораво-паннонську локалізацію і час перекладу.

У полі зору В. Перетца були східнослов'янські тексти “Апокаліпсиса” з тлумаченнями Андрія Кесарійського, тобто ті, у яких функціонує аналізована лексична одиниця. Зроблений ним фонетико-орфографічний аналіз мовних рис дав такі результати: занепад зредукованих, двоєрові написання в групі **tbrt*, **ж** на місці цсл. **жд** та ін. вказують на сх.-сл. редакцію, а цокання та чокання, заміна **ѣ** на **є** і навпаки, написання **жг** замість **жд** тощо свідчать про новгородську локалізацію [16, с. 642–643]. Трапляються також окремі вияви рис псковського діалекту та явище нового **ѣ**, притаманне більше давнім українським написанням, проте ці окремі випадки на загальний висновок щодо новгородської локалізації переписування тексту не впливають

[Там само, с. 643]. У лексичному відношенні звертають на себе увагу численні моравізми, паннонізми, а також деякі латинізми, зокрема **санктъ**, **санкти**, **санти** [Там само, с. 643–644].

Загальний висновок В. І. Перетца: “Ця сукупність слів та зворотів дозволяє, здається, висловити інше припущення про переклад тлумачень і бачити їхній оригінал не в грецькому скороченому тексті, а в латинському; разом з тим типово західнослов’янські слова вказують, можливо, на ту батьківщину, звідкіля беруть початок так звані “моравські” тексти старослов’янських перекладних пам’яток. Не вирішуючи питання про оригінал Тлумачного слов’янського Апокаліпсиса і місце його перекладу – висуваємо лише гіпотезу” [16, с. 644].

Значно повнішим за попередні огляд текстуальних та генеалогічних особливостей різних редакцій “Апокаліпсиса” містить праця Й. Гамма, що виникла як дослідження цієї пам’ятки у боснійських християн. Остання не надає конкретної відповіді на питання, яке нас цікавить, зате висвітлює історичне тло, на якому могла така подія відбутися. За спостереженнями Й. Гамма, певний інтерес до “Откровення” апостола Іоана був у християн Сходу і Заходу. Слов’янські переклади трапляються досить рідко, частіше у православних, проте ці тексти переважно з тлумаченнями [7, с. 103]. Далі вчений стверджує, що в середні віки Апокаліпсис був високо поцінований християнами Боснії, і намагається визначити, звідкіля Апокаліпсис прийшов до Боснії (зі Сходу чи Заходу?), і коли він туди прийшов [7, с. 103–104]. На нашу думку, такий підхід дозволяє краще зорієнтуватися щодо мовних особливостей перекладів, оскільки західні переклади орієнтуються на Вульгату, а східні – на Септуагінту. Принагідно зазначимо, що Апокаліпсис, складова частина Нового Заповіту, текстуально, а отже і в мовному відношенні сильно пов’язаний зі Старим Заповітом.

Досліднику вдалося встановити, що “а) глаголичні тексти (тобто хорватські, які повинні були б узгоджуватися з Вульгатою, – зауваження наше – *О. В. Прискока*) в багатьох місцях не узгоджуються з Вульгатою, але з грецькими текстами; б) глаголичні тексти в цих уривках завжди повністю узгоджуються з боснійськими текстами: і ми змушені припускати, що ці тексти були спочатку перекладені з грецької, а вже потім, імовірно, в XIII столітті чи на початку XIV адаптовані до Вульгати” [7, с. 104]. Також у висновках, де йдеться про схожість боснійських текстів і текстів Сходу своїм поділом на розділи (глави) і прирівненням апостолів до коштовного каміння, цікавим видається пасаж: “Якщо додати до того, що стосується розділів, то боснійські тексти достатньо відрізняються від руських і містять давні елементи більш численні і більш імовірні ...” [там само].

Наведені вище відомості, на нашу думку, достатні для того, щоб стверджувати, що хорватський “гість” у тексті давньоруського перекладу

“Апокаліпсису з тлумаченнями Андрія Кесарійського” XIII ст., який з'явився у вигляді лексичної одиниці *МОЛИТВИЩЕ*, не випадковий і може бути наслідком тісної взаємодії давніх руських і хорватських перекладачів, оскільки, як бачимо, хорватська школа залишила помітний слід в історії перекладу цієї пам'ятки писемності.

Насмілимося висловити припущення, що комплексний мовний аналіз давнього тексту “Апокаліпсиса” міг би виявити ще якісь сліди хорватської мови. Такі прецеденти щодо окремих писемних пам'яток вже існують. Пригадаємо, наприклад, знахідку О. І. Соболевського, який виявив сербсько-хорватські мовні риси перекладу Генадієвської Біблії 1499 р. і встановив, що одним з перекладачів був хорват-глаголит Веніамін [28, с. 254–258].

На нашу думку, з усього наведеного матеріалу можна зробити такі висновки.

За походженням це давні запозичення з південнослов'янських мов (*ЖЪРТВЪНИКЪ* – зі ст.-сл., *МОЛИТВИЩЕ* – з хорватської) або утворені на східнослов'янському мовному ґрунті (*ЖЪРТВЪНИЦА*, *ЖЪРТВИЩЕ*). Їх перші відбитки, як і загалом функціонування, стосуються достатньо обмеженої кількості давніх слов'янських перекладних пам'яток різних жанрів християнської літератури за списками кінця XIII–XIV ст. Бінарне словосполучення *ИДОЛЬСКИХЪ МОЛИТВИЩЪ* є гапаксом, ужитим в “Апокаліпсисі з тлумаченнями Андрія Кесарійського” XIII ст.

Подальша доля їх неоднакова, оскільки вони неодноразово і з неоднаковими семантичними змінами поступово втрачають семантичний компоненти “будівельна споруда релігійного призначення”, “язичницька релігійна споруда” і набувають семантики різних атрибутів християнського віросповідання. Лише лексема *ЖЪРТВЪНИКЪ* з семантикою “місце, на якому приносились жертви божеству”, “у християнській церкві – освячений стіл в олтарі, олтар” утримується в лексичному складі сучасних української та російської мов, інші пізніше вибули з ужитку на різних етапах розвитку східнослов'янського словникового складу.

На окрему увагу заслуговує слово *МОЛИТВИЩЕ*. Воно хорватського походження, потрапило до східнослов'янської писемної пам'ятки внаслідок невідомої нам імовірної текстуальної взаємодії давніх хорватських та східнослов'янських перекладацьких шкіл. Подальшого розвитку на східнослов'янському мовному ґрунті не отримало.

На підставі розглянутих мовних рис та особливостей функціонування у писемних пам'ятках аналізованих лексем можна зробити загальний висновок про їхнє літературне походження в писемності Київської Русі.

Л і т е р а т у р а :

1. Баранкова Г. С. Редкий способ сокращения слов, связанный с названиями кириллических букв [Электронный ресурс]. – С. 115–134. – Режим доступа: docplayer.ru/40789999-Svidetelstva-o-nazvaniyah-kirillicheskih-bukv-sohranilis-v-ryade.html.
2. Бубнов Н. Ю. Русские и славянские пергаменные рукописи Библиотеки АН СССР / Н. Ю. Бубнов // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки АН СССР / под ред. М. В. Кукушкиной. – Л. : БАН, 1978. – С. 195–220.
3. Български етимологичен речник / [Съст. В. Георгиев, Ив. Гълбов, Й. Заимов, Ст. Илчев]. – Т. 1–7. – София : Изд-во на Българската академия на науките, 1971. – 2010. Видання триває.
4. Benešić Julije. Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovacića / Julije Benešić – Sv. 6 (Lađar – mondenstvo). – Zagreb : Globus, 1986. – 1376 s.
5. Востоков А. Х. Словарь церковнославянского языка: [продолжение] / А. Х. Востоков // Известия ИАН по Отделению русского языка и словесности. – СПб. – 1858. – Т. VII. – Вып. 2. – Стб. 401–448.
6. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Гал. рэд. А. І. Жураўскі (вып. 1–14) ; [рэд. А. М. Булыка (вып. 15–36)]. – Мінск : Навука і техника (1982–1996), Беларуская навука (1996–2016). Видання триває.
7. Hamm J. Apokalipsa bosanskih krstjana / Josip Hamm // Slovo. – 1960. – IX–X. – S. 43–104.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М., 1955.
9. Дурново Н. Н. Введение в историю русского языка / Н. Н. Дурново. – М. : Наука, 1969. – 294 с.
10. Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь [Репр. издание 1900 г.] / Григорий Дьяченко. – М. : Отчий дом, 2000. – 1120 с.
11. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. – Т. 1–6. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
12. Макаријоска Л. Лексиката на материјалната култура во Македонските црковнословенски текстови / Лилјана Макаријоска. – Скопје : Ин-т за македонски јазик “Крсте Мисирков”, 2003. – 450 с.
13. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея, составленное Александром Востоковым / [авт. текста А. Х. Востоков]. – СПб. : В типографии ИАН, 1842. – 899 с.
14. Oblak V. Die kirchenslavische Übersetzung der Apokalipse / V. Oblak // Archiv für Slavische Philologie. – 1891. – XIII. – S. 321–361.
15. Пергаменные рукописи Библиотеки Академии наук СССР: Описание русских и славянских рукописей XI–XVI веков / [сост. Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская ; ред. В. Ф. Покровская]. – Л. : Наука, 1976. – 235 с.
16. Перетц В. Н. Древнейший список славянского толкового Апокалипсиса / В. Н. Перетц // Slavia, 1924, гоџ. II, s. 2. – С. 641–644.
17. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01

- “Українська мова” / Н. В. Піддубна. – Харків, 2000. – 19 с.
18. *Прискока О. В.* До історії назв споруд та приміщень ув'язнення в писемності Київської Русі (*тьмьница, погрєвъ, порубъ*) / О. В. Прискока // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць / редкол. : Ю. В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]. – Вип. 10. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. – С. 17–27.
 19. Речник српскохрватскога књижевног језика. – књига трећа: к – о: косјерић – огранити. – Нови Сад – Загреб, 1969. – 910 с.
 20. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР: XI–XIII вв. / [Ред. Л. П. Жуковская]. – М. : Наука, 1984. – 406 с.
 21. Словарь древнерусского языка (XI–XIV ст.) / [под ред. Р. И. Аванесова]. – М., 1988–2012. – Т. 1–9. Видання триває.
 22. Словарь русского языка XVIII века / [гл. ред. Ю. С. Сорокин]. – Вып. 1–6. – Л. : Наука, 1984; Вып. 7–19. – СПб. : Наука, 1992–2011. Видання триває.
 23. Словарь русского языка XI–XVII вв. – Вып. 1–29. – М. : Наука, 1975–2011.
 24. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / [под ред. В. И. Чернышева]. – М. : Изд-во АН СССР, 1950–1965.
 25. Словарь старославянского языка. Репр. изд. : в 4 т. – СПб. : Изд-во СПбУ, 2006.
 26. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
 27. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / [відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало]. – Львів, 1994–2013. – Вип. 1–16. Видання триває.
 28. *Соболевский А. И.* Переводная литература Московской Руси / А. И. Соболевский. – СПб. : Типография ИАН, 1903. – 460 с.
 29. *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка [Репр. изд.] : Т. 1–3 / Измаил Иванович Срезневский. – М., 1989.
 30. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Євген Тимченко / [підгот. до вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса]. – Кн. 1. – Київ–Нью-Йорк, 2002. – 512 с.
 31. *Тимченко Є.* Рецензія: О. Колесса. Південно-Волинське Городище і Городиські рукописні пам'ятники XII–XVI в. // Наук. зб. Укр. універс. в Празі, 1923, т. 1, с. 23–65 // Україна : науковий трьохмісячник українознавства / [під ред. акад. М. Грушевського]. – 1924, кн. 1–2. – С. 188, 189.
 32. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / Макс Фасмер. – М., 1973.
 33. Христианство: Энциклопедический словарь : в 3 т. / [гл. ред. С. С. Аверинцев] . – Т. 1: А–К. – М. : БРЭ, 1993. – 863 с.
 34. *Юрченко А. И.* К проблеме идентификации “Написания о правой вере” // Труды отдела древнерусской литературы / [редкол. : Д. С. Лихачев (отв. ред.), М. А. Салмина]. – Л. : Наука, 1990. – Т. XLIII. – С. 255–262.

References:

1. *Barankova G. S.* Redkiy sposob sokrashcheniya slov, svyazannyi s nazvaniyami kirillicheskih bukv [A rare way to shorten words, associated with the names of Cyrillic letters] – S. 115–134. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : docplayer.ru /40789999-Svidetelstva-o-nazvaniyah-kirillicheskih-bukv-sohranilis-v-ryade.html.
2. *Bubnov N. Yu.* Russkiye I slavyanskiye pergamentnyye rukopisi Biblioteki AN SSSR [Russian and Slavic parchment manuscripts of the Library of the USSR Academy of Sciences] / N. Yu. Bubnov // Materialy i soobshcheniya po fondam Otdela rukopisnoy I redkoy knigi Biblioteki AN SSSR / [pod red. M. V. Kukushkinoy]. – L. : BAN, 1978. – S. 195–220.
3. Blgarski etimologichen rechnik [Bulgarian etymological dictionary] / [Sost V. Georgiyev, Iv. Glbov, Y. Zaimov, St. Ilchev]. – T. 1–7. – Sofiya : Izd-vo na Blgarskata akademiya na naukite, 1971. – 2010. Vydannia tryvaye.
4. *Benešić Julije.* Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovacića [Dictionary of Croatian Literary Language from Renaissance to I. G. Kovacic] / Julije Benešić. – Sv. 6 (Lađar – mondenstvo). – Zagreb : Globus, 1986. – 1376 s.
5. *Vostokov A. Kh.* Slovar tserkovnoslavyanskogo yazyka: [prodolzheniye] [Dictionary of old Church Slavonic language: [Continuation]] / A. Kh. Vostokov // Izvestiya IAN po Otdeleniyu russkogo yazyka i slovesnosti. – SPb. – 1858. – T. VII. – Vyp. 2. – Stb. 401–448.
6. Histarychny slounik bielaruskai movy [Historical Dictionary of Belorussian language] / [Gal. red. A. I. Zhuravskiy (vyp. 1–14)]; [red. A. M. Bulyka (vyp. 15–36)]. – Minsk : Navuka i tekhnika (1982–1996), Bielaruskaia navuka (1996–2016). Vydannia tryvaye.
7. *Hamm Josip.* Apokalipsa bosanskih krstjana [Apocalypse of Bosnian Krstians] / Josip Hamm // Slovo. – 1960. – IX–X. – S. 43–104.
8. *Dal V. I.* Tolkovyy slovar zhyvogo velikorusskogo yazyka [Explanatory dictionary of the lively Great Russian language] : v 4 t. / Vladimir Ivanovich Dal. – M., 1955.
9. *Durnovo N. N.* Vvedeniye v istoriyu russkogo yazyka [Introduction to the history of the Russian language] / N. N. Durnovo. – M. : Nauka, 1969. – 294 s.
10. *Dyachenko G.* Polnyy tserkovno-slavyanskiy slovar [The full Church Slavonic Dictionary] [Reprint. ed. 1900] / Grigoriy Dyachenko. – M. : Otchiy dom, 2000. – 1120 s.
11. Etymolohichniy slovnyk ukrayinskoyi movy: v 7 t. [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 v.] / [Redkol. O. S. Melnychuk (holov. red.) ta in.]. – T. 1–6. – K. : Naukova dumka, 1982–2012.
12. *Makarijoska L.* Leksikata na materijalnata kultura vo Makedonskite tsrkovnoslovenski tekstovi [The lexicon of the material culture in the Macedonian Cyrillic texts] / Liljana Makarijoska. – Skopje : Institut za makedonski jazik “Krstje Misirkov”, 2003. – 450 s.
13. Opisaniye russkikh i slovenskikh rukopisey Rumyantsevskogo muzeuma, sostavlennoye Aleksandrom Vostokovym [Description of Russian and Slovenian manuscripts of the Rumyantsev Museum, compiled by Alexander Vostokov] / [avt. teksta A. Kh. Vostokov]. – SPb. : V tipografii IAN, 1842. – 899 s.

14. *Oblak V.* Die kirchenslavische Übersetzung der Apokalypse [The Church Slavonic translation of the Apocalypse] / V. Oblak // Archiv für Slavische Philologie, 1891. – XIII. – S. 321–361.
15. Pergamennyye rukopisi Biblioteki Akademii nauk SSSR: Opisaniye russkikh I slavyanskikh rukopisey XI–XVI vekov [Parchment manuscripts of the Library of the USSR Academy of Sciences: Description of Russian and Slavic manuscripts of the 11th–16th centuries] / [Sost. N. Yu. Bubnov, O. P. Likhacheva, V. F. Pokrovskaya; red. V. F. Pokrovskaya]. – L. : Nauka, 1976. – 235 s.
16. *Peretts V. N.* Drevneyshiy spisok slavyanskogo tolkovogo Apokalipsisa [The oldest list of the Slavonic explanatory Apocalypse] / V. N. Peretts // Slavia, 1924, roč. II, s. 2. – P. 641–644.
17. *Piddubna N. V.* Formuvannia nomenklatury nazv religiinykh sporud v ukrainskii movi [Formation of the nomenclature of the names of religious buildings in the Ukrainian language] : avtoref. na zdobuttia nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 “Ukrainska mova” / N. V. Piddubna. – Kharkiv, 2000. – 19 s.
18. *Pryskoka O. V.* Do istorii nazv sporud ta prymishchen uviaznennia v pysemnosti Kyivskoi Rusi (**ТЬМЬНИЦА, ПОГРЕБЪ, ПОРҮБЪ**) [On the history names of the buildings and premises of places of confinement in Kievan Rus scripts (**ТЬМЬНИЦА, ПОГРЕБЪ, ПОРҮБЪ**)] / O. V. Pryskoka // Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov: zb. nauk. prats / redkol. : Yu. V. Kravtsova (vidp. red.) [ta in.]. – K. : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2016. – Vyp. 10. – S. 17–27.
19. Rechnik srpskokhrvatskoga knizhevno jezika [Dictionary of Serbo-Croatian literary language]. – Kniga trecha: k – o: koserich – ograniiti. – Novi Sad–Zagreb, 1969. – 910 s.
20. Svodnyy katalog slaviano-russkikh rukopisnykh knig, khраниashchikhsia v SSSR: XI–XIII vv. [Consolidated catalog of Slavic-Russian manuscript books, stored in the USSR: XI–XIII centuries] / [Red. L. P. Zhukovskaya]. – M. : Nauka, 1984. – 406 s.
21. Slovar drevnerusskogo yazyka (XI–XIV st.) [Dictionary of ancient Russian language (XI–XIV centuries)] / [Pod red. R. I. Avanesova]. – M., 1998–2012. – T. 1–9. Vydannia tryvaie.
22. Slovar russkogo yazyka XVIII veka [Dictionary of the Russian language of the XVIII century] / [Gl. red. Yu. S. Sorokin]. – Vyp. 1–6. – L. : Nauka, 1984; Vyp. 7–19. – SPb. : Nauka, 1992– 2011. Vydannia tryvaie.
23. Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. [Dictionery of the Russian language XI–XVII centuries]. – Vyp. 1–29. – M. : Nauka, 1975–2011.
24. Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: v 17 t. [Dictionary of the modern Russian literary language : in 17 v.] / [pod red. V. I. Chernyshova]. – M. : Izd-vo AN SSSR, 1950–1965.
25. Slovar staroslavianskogo yazyka [Dictionary of the Old Slavic language]. – Repr. ed. : in 4 t. – SPb. : Izd-vo SPbU, 2006.
26. Slovyk ukrayinskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. / [za red. I. K. Bilodida]. – K. : Naukova dumka, 1970–1980.
27. Slovyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. [Dictionary of the Ukrainian language of the XVI – the first half of the XVII century] : u 28 vyp. / [Vidp. red. D. Hrynchyshyn, M. Chikalo]. – Lviv, 1994–2013. – Vyp. 1–16. Vydannia tryvaie.

28. *Sobolevskiy A. I.* Perevodnaya literatura Moskovskoy Rusi [Translated literature of Moscow Rus] / A. I. Sobolevskiy. – SPb. : Tipografiya IAN, 1903. – 460 s.
29. *Sreznevskiy I. I.* Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka [Materials for the dictionary of the Old Russian language] [Repr. izd.] : T. 1–3 / Izmail Ivanovich Sreznevskiy. – M., 1989.
30. *Tymchenko Ye.* Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st. [Materials to the dictionary of the written and book Ukrainian language XV–XVIII centuries] / Yevhen Tymchenko / [Pidhot. do vyd. V. V. Nimchuk, H. I. Lysa]. – Knyha 1. – Kyiv–Niu-York, 2002. – 512 s.
31. *Tymchenko Ye.* Retsenziia: O. Kolessa. Pivdenno-Volynske Horodyshche i Horodyski rukopysni pamiatnyky XII–XVI v. // Nauk. zb. Ukr. univers. v Prazi, 1923, t. 1, s. 23–65. [Review: O. Kolesa. South Volynskyi Gorodishche and Gorodsky manuscripts of the 12th - 16th centuries. // Science. save Ukr the university in Prague, 1923, vol. 1, p. 23–65] // Ukraina: naukovyi trokhmisiachnyk ukrainoznavstva / [pid red. akad. M. Hrushevskoho]. – 1924, kn. 1–2. – S. 188, 189.
32. *Fasmer M.* Etimologichieskiy slovar russkogo yazyka [Etymological dictionary of the Russian language] : v 4 t. / Maks Fasmer. – M., 1973.
33. Khristianstvo: Entsiklopedicheskiy slovar [Christianity: Encyclopedic Dictionary] : v 3 t. / [Gl. red. S. S. Averintsev]. – T. 1.: A–K. – M. : BRE, 1993. – 863 s.
34. *Yurchenko A. I.* K probleme identifikatsii “Napisaniya o pravoy vere” [To the problem of identifying “Writing about the Right Faith”] // Trudy otdela drevnerusskoy literatury / [Redkol. : D. S. Likhachev (otv. red.), M. A. Salmina]. – L. : Nauka, 1990. – T. XLIII. – S. 255–262.

Археογραφічні джерела :

Алф. XVII – Книга глаголема гречески алфавит // Рукопис БАН, Арх. д., № 446, XVII ст. Цит. за вид.: 23.

Апок. XIII – Апокаліпсис з тлумаченнями Андрія Кесарійського за списком XIV ст. Цит. за вид.: 29.

ГА XIII–XIV – Хроніка Георгія Амартола. Цит. за вид.: *Истрин В. М.* Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе : в 3 т. – Пг., 1920. – Т. 1. – С. 3–572. Цит. за вид.: 21.

ГБ XIV – Григорія Богослова 16 слів з тлумаченнями Микити Іраклійського XIV ст. Рукопис ДІМ (Державний істор. муз., Москва), Синодальне зібрання, № 954, 213 л. Цит. за вид.: 21.

ЖСПЄ XV–XVI – Житіє св. Стефана єпископа Пермського, написане Єпифанієм Премудрим і видане Археοграфічною комісією, СПб, 1897 за списками XV–XVI ст. Цит. за вид.: 23.

К Балаш XVI Кормча книга Балашева XVI ст. (рукопис). Цит. за вид.: 23.

ПНЧ 1296 – Пандекти Никона Черногорця за списком 1296 р. ДІМ, рукопис Син., № 836, 180 л. Цит. за вид.: 21; 29.

Прол. Юр. XIV – Пролог “Юрійівський” вересневої половини XIV ст. Цит. за вид.: 21.

Пчела XIV–XV ~ XIII – Збірник, який називається “Пчела”. Цит. за вид.: Семенов В. Древняя Русская Пчела по пергаменному списку // Сб. ОРЯС. – 1893. – Т. 54. – № 4. – С. 1–144. Цит. за вид.: 21.

Скрижаль – Скрижаль Арсенія Грека. – М., 1656 р. Стародрук. Цит. за вид.: 23.

Прискока О. В. Из истории лексем жьртвьникѣ, жьртвьница, жьртвище, молитвище в письменности Киевской Руси.

*В статье освещается история лексических единиц, отраженных письменностью Киевской Руси, которые в дохристианское время функционировали как названия языческих культовых сооружений, а позже стали названиями строений христианского культа, одновременно сохраняющими первое значение. Речь идет о словах **жьртвьникѣ, жьртвьница, жьртвище, молитвище**. Выясняется их происхождение, исследуются семантические и стилистические особенности функционирования в письменности Киевской Руси, прослеживается их дальнейшая судьба в восточнославянских языках.*

Ключевые слова: лексема, семантика, дериват, контекст, этимология, старославянский, славяно-русский, церковнославянский, Вульгата, Септуагинта.

Pryskoka O. V. From the history of lexeme жьртвьникѣ, жьртвьница, жьртвище, молитвище in the writing of Kievan Rus.

*The article highlights history of lexical units reflected in the written language of Kievan Rus, which in pre-Christian times functioned as the names of pagan religious buildings, and later became the names of structures of the Christian cult retaining their first meaning. It is about the words like **жьртвьникѣ, жьртвьница, жьртвище, молитвище**. Their fate is different. Only the lexeme жьртвьникѣ with semantics “a place where sacrifices were made to a deity”, “in the Christian church – a consecrated table in an altar, an altar” is contained in the lexical composition of the modern Ukrainian and Russian languages, while others later abandoned them at the various stages of the development of the East Slavic vocabulary warehouse. The word молитвище has Croatian origin. It came to our writing due to the interaction of ancient Croatian and East Slavic translational schools. There was no further development in the East Slavic linguistic soil. Based on the considered linguistic features and the peculiarities of the functioning of written monuments of the analyzed lexemes, one can draw a general conclusion about their literary origin in the writing of Kievan Rus.*

Keywords: lexeme, semantics, derivat, context, etymology, Old Slavonic, Slavic-Russian, Church Slavonic, Vulgate, Septuagint.

Т. В. Стась
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

О ПРОИСХОЖДЕНИИ И МОТИВАЦИИ НЕКОТОРЫХ ТЕРМИНОВ ПОЛЕВОДСТВА И СЕНОКОШЕНИЯ (ПО МАТЕРИАЛАМ ПАМЯТНИКОВ ПИСЬМЕННОСТИ СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ РУСИ XIV–XVI ВВ.)

В статье дается характеристика моделей номинации подсечно-огневого земледелия Северо-Западной Руси XIV–XVI вв. В научный оборот вводятся факты лексики и топонимии, позволяющие расширить представления о роли и значении сельскохозяйственной терминологии, выявляется объем и проводится семантическая